

A napokon je k zborníku pripojený zoznam sovietskej literatúry zo začiatku r. 1948, pokiaľ je u nás prístupná.

Celý zborník je znamenitým prínosom nášmu vedeckému bádaniu; v článkoch sú, pravda, neraz aj tvrdenia diskutabilné, no v tom je azda aj ich cena a význam. Ukazujú, že naša marxistická veda nechce stáť na mieste, že nelipne na akýchsi dogmách, ale že hľadá nové cesty a podporuje tak nový vývin, bez ktorého niet života.

Stanislav Felber

STANISLAV FELBER, VEDOMIE A PODVEDOMIE

Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení, 1948, str. 136, cena 160 Kčs.

Felberova kniha predstavuje s viacerých stránok pozoruhodný, presvedčivý a v domácej marxistickej literatúre vari ojedinelý pokus vyrovnat sa s otázkou vedomia, podvedomia a ich vzájomného pomeru. Na základni rozsiahleho vzdelania a vlastných pozorovaní Felber podáva svoju „filozofiu psychológie“ a vyrovnáva sa s celým radom psychologických a neotických otázok, predovšetkým však s Freudovou psychoanalýzou a jej odvetvami.

Poslanie knihy je kritické. Pre tento cieľ si autor tvorí teoretické predpoklady všeobecnej povahy, ktoré potom aplikuje pri riešení špeciálnych otázok. Odmieta psychofyzický paralelizmus a za myšlienkové procesy pokladá deje našej nervovej sústavy. Myšlienkové procesy triedi na vedomé a podvedomé, kým všetky ostatné procesy reálneho sveta vyjadruje termínom „nevedomia“. Špeciálnou problematikou knihy je práve problematika vzťahov medzi vedomím, podvedomím a nevedomím s hľadiska predovšetkým psychologického, existenčného, pričom sa však kniha nevyhýba ani problematike noetickej, pokiaľ táto súvisí s celou problematikou psychologickou. Pokiaľ ide o psychologický problém vzťahu medzi vedomím, podvedomím a nevedomím Felber správne a nevyhnutne poníma psychológiu ako vedu syntetickú, metodologicky odkázanú na pozorovanie iných, a to tak pozorovanie jednotlivcov ako skupín v historickom vývine. Vedecká psychológia v užšom smysle je odkázaná na metódu nepriamu, doplnenú priamou metódou introspektívnou, ktorú však Felber so zreteľom na problematiku syntetickej psychológie prijíma iba v širšom smysle. Práve v oblasti vzťahov medzi vedomím a podvedomím introspekcia ako priame a synchronické pozorovanie je nepresná, o čom sa možno analyticky presvedčiť. So zreteľom na analýzu, ktorej podstatou je samozrejmosť a sebaпредmetnosť vedomia, Felber správne odmieta nekritické poňatie, ktorému by subjekt a objekt tvorili oddelené a nadradené vrstvy. V smysle nekritického poňatia niet nijakého uvedomenia, že si uvedomujem, pričom Felber vyčíta logickú neudržateľnosť takeého poňatia, ktoré by viedlo k absurdnému postupu do nekonečna. Možno podotknúť, že Felberovo stanovisko je namierené proti klasickej logickej metóde, súč dôsledkom dialektického myslenia a zároveň odporuje spôsobu primitívneho myslenia, ktorému komplexne splyva subjekt s objektom a je presvedčené o vlastnej všemohúcnosti. Naproti metodologickej introspekcii nesprávne aplikovanej Felber uznáva oprávnenosť behavio-

ristického stanoviska a stanoviska reflexologie. Zisťuje, že o existencii podvedomých procesov možno súdiť iba z ich vplyvu na procesy vedomé, analyticky zrejme. Podvedomé procesy možno skúmať „kritickým výkladom snov a omylov, asociačnými pokusmi, automatickými prejavmi a hypnózou. K cenným poznatkom vedie aj štúdium umeleckých prejavov s psychologickej stránky, kritický výklad mystických textov a mýtov a konečne skúmanie duševného života dieťaťa a primitívov.“ Podvedomé procesy Felber triedi na procesy zdedené, inštinkty v smysle Watsonovom, na podmienené reflexy ako procesy nacvičené, ktoré shrnuje pod názov „nacvičená štruktúra“, a na procesy podmienené zvonku, ktoré alebo vo vedomí nevychová, alebo sú pokračovaním vedomých procesov. Pozoruhodná je autora rezerva voči termínu „pud sebazachovania“. Namiesto toho radšej hovorí o dedičnej schopnosti nervovej sústavy vyhýbať sa fyziologicky neprijemným situáciám. Tento sklon je znakom zdedených procesov, ktoré Felber menuje „biologickou pamäťou“, ako výrazom výstižnejším a nahradzujúcim výraz „vrstva inštinktívna“. Pokiaľ sa stretajú dva procesy, ktoré oba navodzujú neprijemnosť, Felber predpokladá, že prevláda reakcia, prinášajúca menšiu neprijemnosť. Tento predpoklad, empiricky overiteľný, autor však nevykladá účelnosťou v smysle scholastickom, ale vývinovou tendenciou, ktorá zapadá teoreticky do sústavy zákonitostí. Takto sa správne čelí jednak výkladu mechanistickému, jednak teleologickému v smysle aristotelickom. Dedičná vrstva procesov vznikla vývinom, pričom jednu jej časť človek prevzal od svojich predkov nižších, kým druhú získal až po vzniku druhu „homo sapiens“. Nad dedičnou vrstvou vzniká sústava podmienených reflexov, nacvičená štruktúra, ktorú v smysle polohy, nie však smeru, autor vertikálne člení na vrstvy a horizontálne na okruhy. Prvá parciálna vrstva vzniká v mladosti. Okruh vonkajších podnetov tejto vrstvy je určený prostredím rodinným a jej horizontálna členitosť je nevelká. No ďalším vývinom vyrastajú z nej vrstvy složitejšie a členitejšie jednak vlastným začleňovaním sa dieťaťa do složitejších celkov, jednak vplyvom dospelých, výchovy a nacvičovania. Nacvičená štruktúra vo svojej latentnosti tvorí rozhodujúcu složku podvedomia, ktorá sa dostáva do rozporu s procesmi vo vedomí, podmienenými zmenami najmä v spoločnosti a zároveň do rozporu s dedičnou vrstvou. Nacvičená štruktúra určuje predovšetkým osobnosť človeka a spolu s procesmi, podmienenými zvonku, spolupôsobí v procesoch vedomých, reflexívne odzrkadľujúcich nezávislé bytie. Týmto faktom je daná relatívna sloboda psychického života ľudského. A ak si pripomenieme vývinovú tendenciu, okolo ktorej sa prúd procesov soraďuje, chápeme, že netreba predpokladať nijaký ľubovoľný faktor, rozdielny od vyvinujúcej sa skutočnosti a práve tak netreba procesy vysvetľovať čisto mechanickými vzťahmi.

Rozpory medzi vrstvami podvedomia a vedomými procesmi ústia obyčajne do vyššej syntézy, no často i do chorobných duševných stavov. Pokiaľ ide o syntézu, táto spätným účinkom na reálny svet určuje ďalšie zdokonaľovanie podmienok, usposobovanie sveta a spoločnosti. Naproti tomu chorobné stavy, podporované nesúladam v spoločnosti, privádzajú k činnostiam nevhodným, oživujúc najhlbšie vrstvy detského myslenia. Pri veľmi mocných konfliktoch medzi vrstvami i okruhmi nacvičenej štruktúry vzniká takto psychoanalytický regres, vyvolávajúci k platnosti najhlbšie vrstvy podvedomia. Pri konfliktoch v okruhoch jednej vrstvy môže prípadne vzniknúť rozštiepenie osobnosti. Samotné vrstvy detského myslenia sú

veľkou zábranou duševného vývinu ľudstva a ak sú neprimerané vonkajšiemu svetu a jeho vývinu, podmieňujú tvorenie konfliktov. Pokiaľ ide o explikáciu a analýzu chorobných konfliktov, je Felber obzvlášť presvedčivý a pútavý, pretože výklad ilustruje radom vlastných pozorovaní. Samozrejmosť, ku ktorej dospieva, ukazuje na absurdnosť najmä freudistických výkladov.

Kniha systematicky analyzuje aj procesy, navodené zvonku a často vrcholiace vo vedomí, keď prešly fázou procesu podvedomého, a podvedomé procesy ako vyznievanie procesov vedomých. Tieto procesy sú taktiež složkou našej pamäti spolu s procesmi nacvičenej štruktúry. Pritom veľkú stálosť vykazujú najmä procesy, ktoré sú v súlade s nacvičenou štruktúrou. Veľkým účinkom sa však vyznačujú procesy nesúladné, takže niekedy stačí ich jediný prípad, aby rozrušil predbežnú štruktúru. Tieto majú predovšetkým rozhodujúci vplyv na tvorenie komplexov a nie procesy potlačené v smysle psychoanalýzy a cenzúrou nepripustené do vedomia. Procesy potlačené sa viažu na sústavu inštinktívnu a podľa Felbera nemajú ani zďaleka taký význam, aký im psychoanalýza pripisuje. Psychická trauma je predovšetkým konfliktom v rámci nacvičenej štruktúry. Za týmto Felberovým poňatím sa skrýva správne pochopenie inhibičnej činnosti ako činnosti prirodzenej, ktorá reguluje inštinktívne tendencie a sama osebe nemôže viesť k chorobným konfliktom. K chorobným konfliktom vedú práve neprimerané nacvičené štruktúry, „osobnostná“ vrstva myslenia v súvisi s nesúladnými odozvami vedomia na vonkajšie podnety. Toto Felberovo stanovisko umožňuje prisúdiť čiastočnú pravdivosť psychoanalytickým výkladom, no znemožňuje ich celkovú prijateľnosť. Pripúšťa zároveň vysvetlenia podmienkami čisto somatickými.

Medzi vedomím a podvedomím deje sa neprestajná výmena. Samo priradovanie slov k príslušným pojmom je časťou nacvičenej štruktúry a odohráva sa v podvedomí. V dôsledku toho Felber odmieta zásadný rozpor medzi racionalitou vedomia a iracionalitou podvedomia. Pokiaľ ide o vedomie, autor v ňom nepripúšťa ďalšie vertikálne vrstvenie, ako by sa dalo očakávať, keďže vedomie mentálne súvisí s podvedomím, vertikálne a horizontálne členeným. Bolo by však treba uvážiť, či rozličná intenzita vedomých procesov predsa len neimplikuje určité vrstvenie a či samotné bohaté logické štruktúry ako psychologické skutočnosti nepredstavujú otázne vertikálne vrstvy. Sústredený na problém vzťahu medzi podvedomím a vedomím, autor natoľko neanalyzoval samotné vedomie a tak mu unikol dôležitý faktor, spolupôsobiaci pri vzniku chorobných komplexov a neriešiteľných rozporov: klasická logika, ako sa na školách učí a ako sa formalisticky reparuje. Bez správnej logiky ako praktizovaného spôsobu myslenia nemožno tvoriť adekvátne nacvičené štruktúry a nemožno tvoriť ani nové syntézy, ktoré by čo len čiastočne nepripúšťali možnosť neprimeraných konfliktov. Už sám starý „pojmem“, odhliadnuc od významu rozsahového, svojim „obsahom“ je komplex, primeraný stupňu infantilno-primitivistického myslenia, takže metóda z neho odvodená ľahko vedie k iluzívnym štruktúram snáh, citov a náhľadov, ktoré na základe neočakávaných konfliktov so skutočnosťou ľahko prechádzajú ku komplexom morbidnej povahy. Takýmto komplexom v kultúrnej histórii je komplex romantický. Felber konečne veľmi správne poukázal na dôsledok klasického pojmového myslenia v interpretácii samozrejmosti, takže naše pripomienky možno k jeho vývodom

systematicky priradiť. Len vtedy, keď vedomé procesy a ich vnútorný vzťah subjektu a objektu chápeme ako jednotu protikladov, unikáme jednak primitivistickému komplexnému mysleniu, jednak absurdnému postupu do nekonečna. A len vtedy, keď pripúšťame vertikálnu členitosť tak podvedomia, ako vedomia, vyniká v plnej svojej určitosti správne Felberovo odmietnutie zásadného rozporu medzi racionalitou vedomia a iracionalitou podvedomia. Rovnako vyniká aj Felberovo odmietnutie pozitivistickej rezignácie, ktorá pramení práve v starodávnom aristotelickom sploštení „obsahu“ pojmu a je tak rezíduom primitivistického myslenia. Felber sa totiž dotýka noetických otázok, súvisiacich s otázkami psychologickými. V tejto súvislosti presne vystihuje povahu primitívneho myslenia, ktorému komplexne splyva subjekt s objektom. Len konfliktom s nezávislým svetom takéto myslenie dospieva k poňatiu svojej osobnosti. Neschopnosť nájsť syntézu privádza jednak k psychologickému návratu starších vrstiev myslenia a jednak k snahe vzdať sa riešenia, keď vrstvy nacvičenej štruktúry sú príliš stabilné. Takým pokusom je Felberovi riešenie pozitivistické, ktoré všetky snahy o syntézu pokladá jednoducho za nesmysel. Toto Felberovo zistenie je nesmierne podnetné a vedie priamo k pochopeniu romantiky, či aspoň jej vedúcej tendencie, ako k regresu starších štruktúr.

Felberovo dielo, ako z uvedeného vyplýva, je v rôznom smere veľmi podnetné a je ešte cennejšie tým, čo napovedá. I keď niektoré jeho formulácie by bolo treba rozvinúť, jednako naša veľký poriadok do oblasti, v ktorej vládne terminologický chaos a často alogická nejasnosť myslenia. Jeho funkciu podporuje aj členenie látky, ktoré je presným členením problémov. Presná formulácia umožňuje plodnú diskusiu. Pointou knihy je odmietnutie indeterministických, mechanistických a iracionalistických výkladov. V súvislosti s rozborom problémov Felber prikre odmieta Freudov pansexualizmus a Adlerovu náuku o túhe po moci. Rovnako odmieta niektoré náhľady Jungove. Neprijíma teóriu sublimácie, Istivosti podvedomia a „všetky fantastické symboliky, ktorými sa vykladajú neurózy, sny a všetky prejavy podvedomia“.

(1948)

Juraj Ciger

JOSEF ZEMAN, PROBLÉM VĚDOMÍ

ATHOS, Praha 1947, podporou Čsl. Národnej rady bádateľskej v Prahe, str. 166, cena Kčs 180.—.

Pre noetického odborníka niet nič vábivejšieho, ako siahnuť po knihe, uvažujúcej o probléme vedomia. Tento problém totiž, i keď je nesmierne starý, jednako nebol posiaľ vyčerpávajúco zachytený. Keďže okrem toho vyvolal ešte i mnoho hádok, v oblasti noetiky sa myslitelia k nemu vždy znovu vracajú. A noetickí odborníci, ako sme práve uviedli, skúmajú nový prínos a zamýšľajú sa nad príčinami nových omylov.

Nebolo teda možné obísť ani prítomnú úvahu — i keď ešte nie dost známeho autora.

No neboly to len tieto historické dôvody, ktoré nás prinútily pozrieť sa do prítomnej štúdie. Okrem toho, že naozaj potrebujeme mať v otázke psychických obsahov-objektov jasno, o problémoch vedomia nám treba